

BELLİ BAŞLI KAYNAKLARDA HAVÂİC-İ ASLIYYE LİSTELERİ*

The Lists of Basic Needs in Fountainhead

Dr. Yusuf BALTA**

ÖZET

Havâic-i asliye, Kur'anı Kerim'deki "afv" kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Rasullullah zekat gibi mali mükellefiyetlerde nisabı belirlerdi. Nisab altı oranlarla havâic-i asliyeyi belirlemiştir. Temel ihtiyaç mallarını ayrıntılı olarak Hadislerde görmekteyiz. Sahabe ve tabiin döneminde ise Rasullullah'ın uygulamalarının aynen devam ettirildiği görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde fukaha, zamanla değişen malları göz önünde bulundurarak, günümüze kadar farklı muhtevalarla havâic-i asliye listeleri hazırlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Havâic-i Asliye, Mal, Nemâ*

ABSTRACT

Basic needs is associated with the concept "afv" in Qur'an. The Prophet (The Prophet Muhammad) identified the Nisab in the fiscal charges such as Zakat (obligatory alms). Nisab determines Basic needs according to the proportion which is under nisab. Basic necessity goods are mentioned in Hadith in detail. It is seen to have had the practices of The Prophet (the Prophet Muhammad) been continued in the same way during the period of the Sahaba(Companions of Prophet Muhammad) and (Tabiin) muslims who see the Sahaba. In later periods, Islamic jurists prepared the lists of Basic needs in different contents until today by considering time-varying goods.

Keywords: *Basic Needs, Goods, Accretion*

* Bu çalışma, "İslam Hukukunda Temel İhtiyaçlar (Havâic-i Asliyye), (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, danş. Hakkı Aydın, Sivas, 2006.) yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doktor, Milli Eğitim Bakanlığı Sivas İHL Meslek Dersleri Öğretmeni, İslam Hukuku Anabilim Dalı, (yfbalta@myynet.com)

Giriş

Havâic-i asliye, başta zekat olmak üzere mali konularda, malın taşınması gereken şartlardan biridir. Bu araştırmada havâic-i asliyenin tarifi ve taşınması gereken şartları değerlendirilecektir. Hz. Peygamber döneminden başlamak suretiyle, kronolojik sıraya uyarak bazı kaynaklardan havâic-i asliye listelerini vereceğiz. Bu listelerin tarihi süreç içerisinde hangi değişimlere uğradığını inceleyeceğiz. Devirlere göre bu listelere hangi şeylerin havaic-i asliye olarak dâhil edilip çıkarıldığını irdedeleyeceğiz. Bazı listelerde aynı ihtiyaç maddesini ifade için kullanılan fakat izafet terkipleriyle mananın duruma göre daraldığı ve genişlediği ifadelerin varlığına dikkatleri çekeceğiz. Son olarakta günümüzde havâic-i asliye listelerinin muhteva bakımından nasıl bir boyut kazandığını ele almaya çalışacağız.

1. Havâic-i asliyye'yi tespit esasları

Havâic sözlükte bir şeye ihtiyaç duyma ve kendisine ihtiyaç duyulan şey anlamında olup hacet'in cemisidir.¹ Bir fıkıh terimi olan havaic-i asliye; bir kimsenin, mali mükellefiyetlere (zekat, fitre, borç, kurban, hac, nafaka'ya) konu olmayan, kendisinin veya bakmakla yükümlü olduğu kimselerin bir yıllık asli ve zaruri ihtiyaç maddelerinin teminini, tamamını ve o mallardan kazanç elde edilmemesini ifade etmektedir.² Tüm mallarda iki vacip arasını ayıran "vaks" gibidir. Vaks, hayvanların zekatında iki vacip arasını ayırır. Afv olarak isimlendirilmesi, kendinde zekatın affedilmesinden dolayıdır.³ Havâic-i asliye, bir kimsenin ber hayat oldukça muhtaç bulunduğu bir takım şeylerden ibarettir,⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bu haramları mübah kılmaz.⁵

Havâic-i asliye, insanı hakikaten ve takdiren, helak olmaktan koruyan ve insanların nefsi ihtiyaçlarıdır. Temel ihtiyaçlarla meşgul (alınkonuldukları) oldukları için yok hükmünde olan,⁶ hiçbir şekilde mali mükellefiyetlere konu olmayan şeyler,⁷ şeklinde tarif edilmektedir. Bazı kaynaklarda, bu tariflerden sonra, temel ihtiyaç maddeleri sıralanarak havâic-i asliyenin neler olduğu, listeler şeklinde, tarif gibi verilmiştir. Bazı kaynaklarda da zekat malları alt başlıkları içinde verilmiştir.⁸

1 İbn Manzûr, Cemaluddin Ahmed b. Mükerrrem (h.v. 711), *Lisânü'l-Arab*, I-VI, Dârü'l-Meârif, Kahire, t.y., a-f-v mad.; Tehanevi, Muhammed Ali b. Ali Tahanevi, *Mevsûatu Keşşâfu'l-İstilahatü'l-Funûn Ve'l-Ulûm*, thk: Ali Rahruc, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1996, I, 609..

2 Çeker, Orhan, *Havâic-i asliyye*, DİA, XVI, 504.; Erkal, Mehmet, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, II, 191; Acar, Halil İbrahim, *Zekatın Önemi, Temel İhtiyaçlar ve Nisab Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2011, sayı: 18, s. 129-141.

3 Abdulmenam, Mahmud Abdurrahman, *Muğcemu'l-Mustalahati vel Elfazü'l-Fıkhiyye*, Kahire, t.y., II, 514.

4 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatü Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, t.y., IV, s. 75.

5 Abdulmenam, I, 546.

6 İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtâr Şerhü Tenviri'l-ebşâr*, Dârü'l-âlemi'l-kütüb, Riyad, 2003, II, 262

7 Merginânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelil (h.v. 593): *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, Dârü lhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, 16, 30, 31, 38, 39, 43, 118, 248; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, II, 262.

8 Tahavi, Ahmed b. Muhammed b. Selame (h.v. 321), *Muhtasarü't-tahavi*, y.y., t.y., s. 43-51.

Havâici asliye listelerine geçmeden önce, İslam Hukukçuları'nın bu listeleri oluştururken esas aldıkları şartlara değinmek gerekmektedir. İslam Hukukçuları, temel ihtiyaçların taşınması gereken şartları şöyle sıralamışlardır: a) Senelik zaruri ihtiyaçları kapsmalı, b) nâmi⁹ (artan) ya da gelir getiren mal olmamalı, c) haram yollardan kazanılmış mal olmamalı d) dinin haram saydığı (gayr-ı mütekavvim) mal olmayıp, helal saydığı (mütekavvim) mal olmalı, e) devirlere, örfelere, adetlere, ülkelere ve topluluklara göre muhtevaları ve vasıfları farklı olabilen ve kişisel kullanım ve tüketim mallarından olmalıdır, şeklinde sıralamışlardır. Havâic-i asliye listeleri oluştururken de bu şartları dikkate almışlardır. Bu temel ihtiyaçlar taabbüdü¹⁰ değildir. İctihadi¹¹ konulardandır. Yaşanan yere ve yapılan işe göre, zaman içinde değişebilen yiyecek ve eşya topluluğudur.¹² Bu şartlar nasslardaki meşru mallarla ilgili genel ilkelerden hareketle konulmuştur.

Havâic-i asliyenin temel dayanağı Bakara 219. Ayetteki "afv" (عفو) kavramıdır. İsfehani (h.v. 502), infakı kolaylaştıran şeylerdir,¹³ diye anlam vermiştir. Damagani (h.v. 478), mallardan fazlalıktır,¹⁴ demiştir. Ayrıca Rasulüallah'ın zekâtın hangi mallardan verilmeyeceğini bildiren hadisleriyle, zekat nisablarını ve nisap altı oranlarını bildiren hadisleridir. Çünkü nisab altı her mal zimnen temel ihtiyacı ilgilendirmektedir.

2. Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin döneminde havâic-i asliye

Havâic-i asliyenin tarifini ve taşınması gereken şartları verdikten sonra, Hz. Peygamber döneminden başlamak suretiyle, kronolojik sıraya uyarak bazı kaynaklardan havâic-i asliye listelerini vereceğiz.

Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde doğrudan "havâic-i asliye" kavramının kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, bazı hadislerde havâic-i asliye malları niteliğinde değerlendirilen örnekler verilmiştir. Muhammed hamidullahın (m.v. 2003) dediği gibi, havaici asliye Hz. Peygamber döneminde malların üzerinden hiçbir verginin alınmadığı miktarlardır.¹⁵ Hz. Peygamber: "Bizim işimizde çalışan kimselerin hanımı yoksa evlensin, evi yoksa ev edinsin,

9 "Nemâ", ziyadeleşen maldır. İkiye ayrılır. Hakiki nema, bir malın doğum, tenasül ve ticaret yoluyla artmasıdır. Nemayı takdiri, bir malın artırılmasına kudret ve istidat bulunmasıdır. (Bilmen, *Kâmûs*, IV, 76)

10 Taabbüdü: "aklin alanına girmeyen, vaz ediliş gerekçeleri (illetleri) akılla tam olarak anlaşılabilen, Şârii'nin kendileriyle neyi amaçladığı gizli kalmış hükümlerdir." (Kahraman, Abdullah, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, Sivas, 2002, s. 8.)

11 İctihadi: "Feriyyata, yani ibadet ve muamelata müteallik bir hükmü şer'ihi delilinden istinbat-çekip çıkarmak için tam takati sarfetmektir. (Bilmen, *Kamûs*, IV, s. 17.)

12 Acar, *a.g.m.*, s. 135.

13 El-İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb (h.v. 502), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y, a-f-v- mad. s. 339.

14 Damagani, Hüseyin b. Muhammed (h.v. 478): *Kâmusu'l- Kuran ev Eşbâh ve'n- Nezâir fi Kuran'i'l- Kerim*, Beyrut, 1983, s. 328.

15 Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1993, II, 967.

bineği olmayan da bir binek edinsin, kimin de hizmetçisi yoksa bir hizmetçi tutsun. Kim bunlardan başka şeyler edinirse o kimse kenz¹⁶ yapmıştır. Allah onu kıyamet gününe bir hain veya bir hırsız olarak getirecektir¹⁷, buyurmuştur. Hz. Peygamber, bir kimsenin evlenme masrafları, evi, bineği, hizmetçisi gibi temel ihtiyaçları, yaşamın kolaylaştırılması için ilk elden temin edilmesi gereken ihtiyaçlar olarak belirlemiştir. Hadiste, asgari geçim ölçülerinin tespiti konusu, temel ihtiyaçlara yetecek miktar olarak belirlenmesi gerektiği tavsiyesi dikkati çekmektedir.¹⁸ Temel ihtiyaçların temininden sonra artakalanında biriktirmemesi manasında kenz olarak nitelendirilmesi, mali mükellefiyetin başladığını ifade etmektedir.

Yine Hz. Peygamber, *“Zekat ancak zenginlikten dolaydır,”*¹⁹ *“Müslüman’a atından ve hizmetçisinden dolayı zekat yoktur”*²⁰, hadisleriyle, zengin olmayan müslümanın mali mükellefiyetlerle sorumlu olmayacağı, o dönem için at ve hizmetçi gibi insan yaşamını kolaylaştıran şeylerin de havâic-i asliyeden olduğunu belirtmiştir. Yine yirmi miskalden, otuz sığırdan, iki yüz dirhemden, kırk koyundan, beş deveden, beş veskten aşağısında zekat olmadığını bildiren hadislerdeki bu asgari mallarda temel ihtiyaç mallarıdır.

Sahabe dönemindeki havâic-i asliye anlayışının Rasulü Allah dönemindeki anlayışla çerçeveslendiği görülmektedir. İkinci halife Hz. Ömer, maaşının yetmediğini söyleyince, Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’den oluşan heyet, Hz. Peygamberin maiyet durumunu da dikkate alarak,²¹ halifeye maaş olarak yazlık ve kışlık birer elbise, hac ve umre yolculukları için bir hayvan, cihat gibi ihtiyaçlarını karşılamak için başka bir hayvan tahsis etmişlerdir.²²

Hasan Basri: *“Hz. Peygamber devrinde 10.000 (on bin) dirhem parası bulunan bir kimseye zekat vermek helal oluyordu, demiş. Kendisine, bu nasıl oluyor diye sorulunca: “Bir kimsenin bu para değerinde evi, hizmetçisi, zırh ve silahı bulunurdu. Bu eşyaya sahip olan ashop bunları satıp paraya çevirmekten de men edilirdi”, demiştir.*²³ Rasulü Allah ve sahabenin bu uygulamaları, daha sonraki dönemlerde temel ihtiyaçların muhtevasının tespitinde, örnek alındığına işaret eder.

İlk dönem âlimlerinden Ebu Ubeyd (h.v. 224), Kitabü'l-emval’de konuyla ilgili olarak: Ömer b. Abdülaziz’in zekat amillerine: *“Müslüman kimsenin barınacağı*

16 *Kenz*: Sözlükte malları üst üste koyup depolamak anlamına gelir. Define demektir. (Bilmen, *Kamus*, İstanbul, t.y., IV, s. 75; Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, (çev. Recep Ulusoy), İstanbul, 1996, s. 202.

17 Ebu Davud, Harac, 10.

18 Demir, Halis, *Devlet Gücünün Sınırlandırılması*, İstanbul, 2004, s. 77

19 Ahmed b. Hanbel, *el Müsned*, Hadis No: 7155.

20 Buhari, Zekat, 45, 46; Müslim, Zekat, 9.

21 İbnü'l Esir, Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (h.ö. 630), *el- Kâmil fi't tarih*, II, 504-505.

22 Tâberi, Muhammed b. Cerir (h.ö. 310), *Târihu'l- ümem ve'l -mülûk*, Beyrut, trs., III, 616.

23 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 29- 30’dan naklen Yunus Vehbi Yavuz, *İslam’da Zekat Müessesesi*, s.193.

evi, hizmetçisi, üzerinde cihat edeceği bir atı ve evinde (geçimine yetecek) malının olması gerekir. Evet, böylesi kimsenin borcunu da ödeyin, zira borçlu bir kimsedir”, dediğini rivayet etmiştir.²⁴ O'nun bu ifadesi, Tabii'nin temel ihtiyaç anlayışını yansıtmaması ve temel ihtiyaç listesine dair örnekler ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Bu listede, Hz. Peygamber ve sahabe döneminin temel ihtiyaç anlayışının değişmeden yansıtıldığını da görmekteyiz. Bu listede borç doğrudan zikredilmektedir.²⁵

Bu ilk üç dönemde havaici asliye kavramından bahsedilmese de, temel düzeyde listelerin oluştuğu görülmektedir. Bu durum Ömer b. Abdulaziz'in zekat amillerine gönderdiği mektupta rasulullah'ın listesini tekrar etmesinden anlaşılmaktadır.

3. Fukahaya göre havâic-i asliye listeleri

Kudûri (h.v. 428), “havaic-i asliye” kavramını zikretmemekle beraber, zekat ve fitre bahislerinde havâic-i asliye kapsamına giren eşyayı zikreder. Ona göre, bir kimsenin nâmi olmayan mallarından ve temel ihtiyaçlarından arta kalan mal, nisab ölçüsüne ulaşmadıkça zekat yoktur. Temel ihtiyaçların temininden sonra arta kalan malların nâmi olsun olmasın tamamı nisaba ulaşmadıkça fitre vermesi gerekmez. Hac bahsinde ise bir kimseye haccın farz olabilmesi için hangi malların ne ölçüde temin edilmiş olması gerektiği ve borcun malın tamamını kapsaması veya malın borçtan çok, fakat nisaba ulaşmamış olması durumunda borcun verilmesi gerektiği belirtilerek bu malların havaic-i asliyeden olduğunu belirtir.²⁶ Kudûri, bu konularla ilgili olarak da basit bir temel ihtiyaç listesi vermiştir. Bunlar: “Bir kişinin malını kapsayacak kadar borçlu olması ve malı borcundan çok, fakat nisaba ulaşmamış olması, oturlan evi, giyilen elbiseler, ev eşyaları, binek hayvanları, hizmet eden köleler ve kullandığı silahlarıdır.”²⁷ Yani bunlar zekat mükellefiyeti dışında olan mallardır. Aynı zamanda bu liste, havâic-i asliye'nin tanımı mahiyetinde olmasına rağmen, havaici asliye kavramı kullanılmamıştır.

Serahsi (h.v. 483), bir kimsenin elinde bulunan evi, hizmetçileri, bineği, ailenin giyecek ve yiyeceği, kullandığı kapları, inci, ticaret için olmayan ve borcun karşılığı olan mal, ticaret dışında tutulmaları, havâic-i asliye ile meşgul olmaları ve olmayan mal hükmünde olmaları nedeniyle mali mükellefiyetlere konu olamazlar. Bu durumdaki kimse zekat alabilir, demektedir.²⁸ Görüldüğü gibi

24 Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm (h. v. 224), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Recep, Dâru'l-hedy'i'n-nebevi, Mısır, 2007., s. 526.

25 Ebu Zerr (r.a.) Rasulüllah'ın, “Borç için olmayan ve zekâtı gereken devenin, koyunun, sığırın, hububatın, külçe veya basılmış altın ve gümüşün Allah yolunda infak edilmemesi kıyamet günü sahibini dağılayan kenzdir,” dediğini nakletmektedir. (Hâkim, *Müstedrek*, h. no: 1432.)

26 Kudûri, Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer (h.v. 428), *Muhtasarı Kudûri fi fikh'il- hanefi*, Daru'l-kutübü'l-ilmîye, Beyrut, 1997, s. 66.

27 Kudûri, s. 51.

28 Serahsi, Muhammed b. Ebu Sehl (h.v. 483), *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989, II, 197-198.

havâic-i asliye, mali mükellefiyetler açısından yok hükmünde sayılmıştır. Bu liste muhteva olarak bir önceki listenin tekrarı ve devamı durumundadır. Önceki listeye göre, takılar gibi farklı malların zikredilmesiyle daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Diğer taraftan listedeki bazı maddelerin ticaret dışında tutulması ve şahsi kullanım için olması şartı malın havaici asliyeden olması için şarttır. Malın şahsi kullanıma tahsis edilmesi, nâmi olmaya mani olması açısından önemlidir.

Merginani (h.v. 593) ise, havâic-i asliyeyi tarif ettikten sonra, şöyle bir liste sunmaktadır. Havâic-i asliye: “Temel ihtiyaçlar için alıkonulan, nâmi olmayan ve yok hükmünde olan şeylerdir. Malın tamamını kaplayan borç, oturulan ev, giyilen elbise, ev eşyaları, binek hayvanları, hizmetçi köle, kullanılan silah, sanatkârın aletleri ve ilim ehlinin kitapları havâic-i asliyededir”, demiştir²⁹. Diğer listelerde yer almayan, fakat bu listede ilk olarak “sanat veya meslek sahibinin aletleri”, “savunma için bulundurulmuş silahlar” ve “ilim ehlinin kitapları” ifadelerinden anlaşılabilir, muhtemelen bu dönemde ilim adamlarının kitaplarının, silahların ve meslek sahibinin aletlerinin gözle görülür derecede değer kazanmış olmasıdır. Fakat bunların insanın kendi ihtiyaçlarını gidermeden öteye geçemedikleri ve geçimliği sağlamadan başka mal biriktirme vasıtası olmadıkları anlaşılmış olacak ki, mali mükellefiyetlerin kapsamına dahil edilmemişlerdir. İlim adamlarının kitaplarının temel ihtiyaçtan sayılması, ilmi çalışmaların vergi yüküyle sekteye uğratılmaması veya ilmi faaliyetlerin uzun vadede vergi getirisinden daha çok farklı getirilerinin olabileceği düşünülmüş olmalıdır. Sanat ve meslek aletlerinin mali mükellefiyet dışı sayılmasında sahibinin bunların kullanılmasıyla ailenin geçiminin sağlandığı ve mevcut sermayenin bitirilmemesinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda havâic-i asliyenin muhtevasının zaman ve dönemin şartlarına göre değiştiğini ve geliştiğini göstermektedir. Kemal İbn Hümam (h.v. 681), “Fethu'l-kadir”de, Merginani’nin “Hidaye”deki havaici asliye listesini benzer gerekçelerle aynen zikretmiştir.³⁰

Mevsili’nin (h.v. 683), zikrettiği listede havâic-i asliye muhtevası, -“Hidaye”nin tekrarı gibi olup, oturulan ev, giyecekler, ev eşyaları, kullanılan silahlar, binek hayvanları, fukahânın kitapları, meslek sahibinin aletleri ve bunlardan başka kişinin geçimini sağlayan diğer şeyler, olarak ifade edilmiştir.³¹ Bu listede geçen, “kişinin geçimini sağlayan diğer şeyler” ifadesi belirli bir şeyi ya da maddeleri tarif etmemesi nedeniyle mücmel bir ifadedir. Bu durum, insan yaşamını kolaylaştıran ve meşru her şeyin havâic-i asliye kapsamına girebileceğini göstermektedir. Mevsili’nin, listeyi bu şekilde açık uçlu bırakmasından anlaşılabilir, havâic-i asliyenin çerçevesini geniş tutma çabası olarak değerlendirilebilir.

29 Merginani, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelil (h.v. 593), *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, I-II, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, 118.

30 İbn Hümam, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid (h.v. 861-1457), *Şerhü Fethu'l-kadir*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 160-162.

31 Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevrud (h.v. 683), *el-İhtiyâr li Talîl'l-muhtâr*, Beyrut, t.y., I, 132.

İbn Nüceym'e (h.v. 970) göre, havâic-i asliye, temel ihtiyaçlar için alıkonulan mallardır. Bunlar hakikaten ve takdiren insanın helak olmasını önler. İbn Nüceym, havâic-i asliyenin ihtiyaç olduğunu, zaruriyattan olmadığını vurgulamıştır. Zaruriyattan olmadıklarından, haramların, zarureti giderene kadar ruhsat olarak helale dönüşmesine de imkan vermemektedir. O'na göre bunlar: Borç karşılığı olan mal, nafaka, oturlan ev, harp aletleri, sanat ve mesleğe ait aletler, soğuk ve sıcaktan koruyan elbise, ev eşyaları, binek hayvanları, ilim ehlinin kitaplarından oluşur.³² Bu listede havaici asliye için zaruriyyat ve haciiyyat olup olmadığı tartışması ön plana çıkmaktadır. İbn Nüceym'in havâic-i asliye listesi daha önce zikrettiğimiz listelerle paralellik arz ederken, diğerlerinden farklı olarak "nafaka" zikredilmiştir. Daha önce hiçbir listede herhangi bir çeşidiyle nafakanın doğrudan ele alınmadığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla "nafaka", İbn Nüceym'in zikrettiği listeden sonraki listelerde zikredilmeye devam etmiştir.

Dâmad (h.v. 1078) Mülteka şerhinde, zikrettiği havâic-i asliye listesini, "kişinin kendisi ve ailesinin yiyecek ve giyecekleri, oturlan evi, hizmetçisi, bineği, sanatkâr ve meslek sahibinin aletleri, ilim ehlinin kitapları ve bunların dışındaki mallar, yaşamı devam ettirmek için gerekli olan şeylerdir. Bunlar nâmi değildirler. Bunlara bir şey gerekmez, mükellefiyet dışındırlar,"³³ demiştir. Bu havâic-i asliye listesinde zikredilen "yaşamı devam ettirmek için gerekli olan şeyler" ifadesiyle, Mevsîlî'nin listesinde zikredildiği gibi, şu anda bir insanın temel ihtiyacı için olmayıp, sonraki zamanlarda insanlar için temel ihtiyaç olma niteliği kazanan her şeyin bu listeye girebileceğinin kapısı açık tutulmuştur.

"Fetevâyı Hindiyye"de verilen havâic-i asliye listesine gelince, ilim ehlinin kitapları, sanatkârın aletleri, evde kullanılan aletler, içinde oturlan ev, giyilen elbise, evin zaruri eşyaları, binek hayvanları, hizmetçi köleler, kullanılan silahlar, aile fertlerinin bir senelik yiyeceği, altın ve gümüşten olmayan kap kaçak, cevahir, inci, yakut, zümrüt ve benzeri şeyler ticaret için bulundurulmuyorlarsa, nafaka temini için bulundurulan parada temel ihtiyaçlardandır, diye sıralanmıştır.³⁴ Fetevâyı Hindiyye'de zikredilen bu liste, önceki listelere göre, muhteva bakımından daha zengin ayrıntılara sahiptir. Mesela: "*Ev içinde kullanılan aletler, kıymetli taşlardan oluşan takılar, nafakanın temini için bulundurulan paralar*", bunlardandır.

İbn Abidin (m.v. 1836), havâic-i asliye listesini hakikaten ve takdiren insanı helak olmaktan koruyan şeyler olarak ikiye ayırarak ele almıştır. a) Hakikaten insanı helak olmaktan koruyan şeyler: Nafaka, oturlan ev, harp aletleri, sıcak ve soğuktan koruyan elbise, hizmetçi köle. b) Takdiren insanı helak olmaktan koruyan şeyler: Borcun karşılığı olan mal, sanat ve meslek aletleri, binek

32 İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim (h.v. 970), *Bahrü'r-râik*, Beyrut, 1993, II, 222.

33 Dâmad, *Mecmau'l-Enhûr fi Şerhi Mülteka'l-ebhûr*, s. 193.

34 *Fetevâyı Hindiyye*, Beyrut, 2000, I, 190.

hayvanları, helak eden cehaletten koruyan ilim ehlinin kitapları, ihtiyaçlara harcanmak için bulundurulan paralar. Bunlar yok hükmünde olup, kişinin (nefsin) ihtiyacı asliyesidir. Nâmidе değİllerdir. Bunlar temel ihtiyaçlar için alıkonulmuşlardır (meşguldürler).³⁵ Görüldüğü gibi, İbn Abidin'in zikrettiği bu liste, daha öncekilerle içerik olarak paralellik arz etmektedir. İfade ve üslup farklılığından başka bir değışiklik görülmemektedir. Buraya kadar zikrettiğimiz listelerin hemen hepsi, ortak özelliklere sahip olup dönemlerinin şartlarını ve anlayışlarını yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak da listelerin muhtevalarında fazla farklılıklar bulunmamaktadır. Bazı küçük eklemeler ve eşanlamlı kelimeler hariç, hemen hemen aynı ihtiyaçlar tekrarlanmıştır. Fakat bu dönemlerden sonra, dünyadaki sanayileşme gibi, teknolojik ve zorlayıcı değışme ve gelişmelere bağlı olarak, önceki listelerdeki bazı temel ihtiyaç malları işlevlerini yitirmiş ve bazı ihtiyaç mallarının da vasıfları değışmiştir. İşlevlerini yitirenler devre dışı bırakılmışlardır. Aynı şekilde yeni durumlara bağlı olarak insan ihtiyacını temin eden vasıtalar nitelik değıştirmeleri ve bu şekilde ihtiyaçlara cevap verebilmeleri nedeniyle temel ihtiyaçlar kapsamına alınmışlardır. İleride bahsedeceğimiz gibi, son dönem İslam Hukukçularının ortaya koyduğu havâic-i asliye listeleri de bu durumu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada zenginlik ölçüleri ve nisapla ilgili bir iddiaya yer vermeden geçemeyeceğiz. İddia şudurki, "Hz. Peygamber'in belirlediği zenginlik ölçüsünün yaşadığı toplumun piyasa şartları ile yakından ilgili olduğunda hiç şüphe yoktur. Oysa İslam dünyasında özellikle ülkemizde ilan edilmekte olan zenginlik ölçülerinde günümüz piyasa şartları değil, Hz. Peygamber döneminin piyasa şartlarının dikkate alındığı görülmekte, dolayısıyla ilan edilen zenginlik ölçüsü sembolik bir değer ifade etmekten öteye geçmemektedir. Zenginlik ölçüsünde amaç dikkate alınacağına, o dönemin aynı varlıkları esas alındığından Hz. Peygamber döneminde yapılan bir muamelenin aynısı tekrarlanmaktadır,"³⁶ iddiası bunlardandır. Biraz sonra göreceğimiz gibi bunun isabetli olmadığı, iddia sahibinin ve diğer İslam hukukçularından alıntılıdığımız listelerle ortaya çıkmaktadır. Aslında bu durum ihtiyaç listeleri ve nisap oranlarıyla ilgili değil, zekat mallarının güncellenememesiyle ilgili olarak doğrudur.

Hemen belirtmemiz gerekir ki, son dönem İslam Hukukçularının da, ilk dönem fukaha gibi, asli ihtiyaçların belirlenmesinde katı, değışmez bir usul ve üslub takip etmedikleri görülmektedir. Bunlar herkes için standart bir yaşam ve geçim düzeyi

35 İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, II, 262

36 H. İbrahim Acar, *a.g.m.*, s. 138.

öngörmemişlerdir. İhtiyaçların daha çok maruf³⁷ olan ölçülere göre belirlenmesini savunmuşlardır. Asli ihtiyaçların, zaman, muhit ve durumların değişmesiyle değişip, gelişebildiğini kabul ederek; kişilerin konum, durum, iş ve mesleklerine uygun ve aşırıktan uzak olması ölçüleriyle yetinilmesini öngörmüşlerdir.³⁸

4. Son dönem İslam hukukçularının havaici asliye anlayışı

Son dönem İslam hukukçularının oluşturduğu temel ihtiyaç listelerine baktığımızda, daha önce ihtiyaç olmayan şeylerin ihtiyaç haline geldiği ve bazı şeylerin de nitelik değiştirdiğini görebilmekteyiz.

Yusuf el-Karadavi'nin "Fıkhü'z-zekat" adlı kitabının farklı bölümlerinde ortaya koyduğu temel ihtiyaç listesi şunlardan oluşmaktadır: "Nafaka, oturlan ev, savaş araçları, borç, sanat ve meslek aletleri, binek araçları, ilim adamının kitapları, temel ihtiyaçları için harcayacağı para (yiyecek, içecek, barınak, ilaç, ailenin geçimi gibi), örfe göre normal miktarını aşmayan süs eşyası (inci, mercan, elmas, yakut ve diğer bütün değerli taşlarla mücevherattır), tezgah, atölye (bunlardan başka geliri yoksa), kendisi ve geçimini sağladığı kişilerin asgari geçim miktarına yetecek maaş ve gelirleridir,"³⁹ demiştir. Mesela, bu listede zikredilen "savaş aletleri ve silahları" ifadesi, klasik dönemdeki listelerle aynıdır. Hâlbuki günümüzde savaş aletleri ve silahları şahsi kullanıma bırakılmayacak kadar stratejik öneme haizdir. Dolayısıyla devletlerin envanterine dâhildir ve şahısların uhdesine hiçbir şekilde bırakılmamaktadır. Ancak izin verilenler, verilen iznin amacı doğrultusunda taşıyabilir ve kullanabilirler.

Yunus Vehbi Yavuz "İslam 'da Zekat Müessesesi" adlı eserinde, havâic-i asliyenin süresi bir yıl olarak hesaplandığı için temel ihtiyaçları, senelik zaruri ihtiyaçlar olarak nitelemiş ve onları şöyle sıralamıştır: "Kişinin hem kendisi hem de aile fertlerinin içinde barınacakları ev, ev eşyası, bir yıllık yiyecek ve giyecek masrafları, çocukların tahsil masrafları, borcun karşılığı olan mal, ilim adamlarının kitapları için yaptığı tüm harcamalar, hastalık ve ilaç masrafları, seyahat masrafları, binek yani özel otomobillerdir. Ayrıca, büyümeye ve gelişmeye müsait olamayan tezgâh, işyeri, dükkân, mesken, traktör, biçer- döver ve benzeri şeyler havâic-i asliyedendir."⁴⁰

37 *Maruf*: Allah'a kulluk ve insanlara muamele hususlarında tasvip gören iyi, güzel, söz ve davranışlardır.(İbn Manzûr, Cemaluddin Ahmed4 b. Mükerrrem (h.v. 711), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y., a-r-f mad.); akılla veya dini bildirim yoluyla iyi olduğu bilinen fiil.(El-İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb (h.v. 502), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y, a-r-f mad.); hakkaniyete uygun, makul, münasip. (Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (h.v. 855), *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, t.y. XII, 16-19; İbrahim Kâfi Dönmez, "Örf", *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, 89.)

38 El-Karadavi, Yusuf, *Fıkhü'z Zekat*, I, 160.; Heyet(Hayrettin Karaman vd.), *İbadet ve Müessesesi Olarak Zekat*, s. 45.;Erkal, Mehmet, *İnanç İbadet Ansiklopedisi, Havâic-i asliyye mad.*, II, 192.; Yavuz, *İslam'da Zekat Müessesesi*, s. 45.

39 El-Karadavi, *Fıkhü'z Zekat*, I, 159, 289, 319, 488, 519.

40 Yavuz, Y. Vehbi, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Zekat mad. IV*, 272- 273.

Ali Özek, Hayreddin Karaman, M. Akif Aydın ve Mehmet Erkal'dan oluşan komisyonun hazırladığı, "İbadet Ve Müesseseler Olarak Zekat" adlı kitapta, kişi için temel ihtiyaçlar şunlardır: "Oturulan evler, şahsi ihtiyaç için kullanılan nakil vasıtaları, nafaka, harp alet ve edevati, sıcak ve soğuğu defetmek, hayatı korumak için ihtiyaç duyulan elbise, borç karşılığı mal, sanat ve mesleğe ait alet ve makineler, ev eşyası, ilim için edinilen kitaplar ve sadece temel ihtiyaç maddelerine harcanacak miktarda paralardan oluşmaktadır."⁴¹ Bu listelerin bir taraftan "savaş aletleri" gibi klasikten diğer taraftan "mesleğe ait alet ve makineler" gibi günümüzden örnekler taşıması, eski ile yeni arasındaki geçişi ifade etmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı "İlmihal I"de de temel ihtiyaçlar şöyle sıralanmıştır: "Bir kimsenin yeme, içme, barınma, sağlık, iş ve meslek edinme, seyahat, dinlenme ve eğitim gibi tabii ve temel ihtiyaçlarını içinde yaşadığı toplumun genel iktisadi seviyesine göre lüks ve aşırı sayılmayacak ölçüde gidermesi mümkün ve meşru kılan şeylerdir."⁴²

Günümüz Hukukçularından Hamdi Döndüren'e ait havâic-i asliye listesi şöyledir:

- 1) Bir kimsenin ömür boyu içinde oturacağı evi, bağı, bahçe ve tarlası.
- 2) Binek ve koşum hayvanları, otomobil, servis arabası, traktör, su motoru, meslek ve sanatını ifa' için kullandığı makine, tezgâh, fabrika ve aletler. Bunlar geliri üzerinden mali mükellefiyete tabi olur.
- 3) Örfüne uygun giyim ve ev eşyası. Halı, kilim, altın ve gümüş olmayan yemek takımları, koltuk, çamaşır makinesi, buzdolabı, televizyon, radyo, vb. elektronik aletler.
- 4) İlim adamlarının kütüphanesi ve sahip olduğu ilmi çalışmaya yönelik teknolojik aletleri.
- 5) Kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin bir yıllık yeme, içme, giyim vb. harcamaları, nafaka.
- 6) Nisap miktarına ulaşmayan ve ticaret için kullanılmayan süs ve ziynet eşyasıdır.⁴³

Havâic-i asliye, ilk ve son dönem İslam hukukçularının listelerinin farklı yönlerini yansıtan ve günümüz İslam hukukçularından H. İbrahim Acar'a ait liste daha ayrıntılı ve günceldir. Bu listede bir yıllık süre esas alınarak, ailenin sosyal ve ekonomik seviyesine göre ihtiyaç duyulan elbiseler, gıda harcamaları, içinde

41 Komisyon, (Ali Özek, Hayreddin Karaman, M. Akif Aydın, Mehmet Erkal): *İbadet Ve Müesseseler Olarak Zekât*, İstanbul, 1984, s. 45- 46, 104.

42 Komisyon (Mehmet Erkal vd.): Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *İlmihal*, c. I, 433.

43 Döndüren, Hamdi, *Şamil İslam Ansiklopedisi, Havâic-i Asliyye mad.*, İstanbul, 2000, III, 213.; Gönenç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İstanbul, 1982, s. 82.

oturulan normal değerde ev ile ev için gerekli eşyalar, kira harcamaları, ısınma harcamaları, hizmetçi masrafları, sağlık giderleri, seyahat harcamaları, esnafın ticaret için kullandığı dükkân, tezgâh, atölye ve benzeri tesisler, sanat ve mesleğe ait bütün alet ve makineler, ziraatla uğraşan kimselerin traktör, biçerdöver ve benzeri vasıtaları, yakıt harcamaları, hayvancılıkla uğraşan kimselerin yaptırdıkları tesisler, ısınma harcamaları, kişinin kendisi ve aile fertlerinin eğitim harcamaları, çocukların evlilik harcamaları, ilim, sanat ve kültür (bilim) insanların zihni (bilimsel çalışma) ihtiyaçları, araştırma giderleri ve yıl içinde yapacağı araştırma gezileri, hatta o yıl ödenecek borçlar ve vergiler, orta halli bir otomobil ile benzin ve mazot vb. onun giderleri gibi hususlar, temel zaruri ihtiyaçlar çerçevesinde değerlendirilmiş ve onlar nisaba dâhil edilmemiştir.⁴⁴ Bu ayrıntılar, farklı ücret, meslek ve gelir yapısına sahip kimseleri kapsayan temel ihtiyaçları yansıtmaktadır.

Sonuç

Temel ihtiyaçlar Bakara 219. ayetteki “afv” kavramından yola çıkılarak oluşturulmuştur. “Afv”, bir yıllık temel ihtiyaçları temine yarayan ve nisaba ulaşmayan mallardan ıskat manasıyla (mali mükellefiyeti düşüren) havaici asliyenin delili durumundadır. Rasulullah, sahabe ve tabiin dönemlerinden itibaren havaici asliye listelerinin var olduğu görülmektedir. Rivayetlerden, Rasulü Allah, sahabe ve tabiin dönemlerinde, “evlenme masrafları, ev (mesken), binek, hizmetçi, yirmi miskal ve iki yüz dirhemden az miktarlardaki nakitler, otuz sığırdan, kırk koyundan, beş deveden, beş veskten aşağı miktarlardaki hayvan ve zirai ürünler, yazlık ve kışlık elbiseler, zırh ve silah, borç ve evde (geçime yetecek) malın olması,” temel ihtiyaç malları olarak zikredildiği görülmektedir.

İslam hukukçuları, nasslar sınırlandırmadığından asli ihtiyaçların muhtevasının belirlenmesinde sınırlayıcı ictihatta bulunmamışlardır. Örf'e göre değişebilen açık alanlarda toplumun faydasına olan ihtiyaç mallarını benimsedikleri görülmektedir. Herkes için standart bir yaşam ve geçim düzeyi öngörmemişlerdir. İhtiyaçların daha çok maruf olan ölçülere göre belirlenmesini savunmuşlardır. Asli ihtiyaçların, zaman, muhit ve durumların değişmesiyle değişip, gelişebileceğini kabul ederek; kişilerin konum, durum, iş ve mesleklerine uygun ve aşırılıktan uzak olması ölçüleriyle yetinilmesi gerekeceğini öngördükleri anlaşılmaktadır.

44 Merginani, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-mübtedi*, İstanbul, 1986, I, 97; Mevsılı, *a.g.e.*, I, 100; Ayni, *el-Binaye fi Şerhi'l-hidaye*, Beyrut, 1990, III, 355-356; İbnü'l- Hüمام, *Şerhu Fethi'l-kadir*, Beyrut, ts., II, 119-121; Erkal, Mehmet, “Zekat”, *İlmihal I (İman ve İbadetler)*, T.D.V.İslam Araştırmalar Merkezi, İstanbul, ts., I, 433; Komisyon (Özek, Ali, vd.) *İbadet ve Müesseseler Olarak Zekat*, İstanbul, 1984, s. 45; Yeniçeri, Celal, “Müzakere Metni”, *Zekat Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri*, Mudanya, 2004, s. 99-100; Acar, *a.g.m.*, s. 134.

Kaynakça

- Abdulmenam, Mahmud Abdurrahman, *Muğcemu'l -Mustalahati vel Elfazı'l-Fıkhıyye*, I-III, Kahire, t.y.
- Ahmed b. Hanbel, *el Müsned*, Hadis No: 7155.
- Acar, Halil İbrahim, *Zekatın Önemi, Temel İhtiyaclar ve Nisab Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2011, sayı: 8, s. 129-141.
- Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (h.v. 855), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Beyrut, t.y. XII, 16-19.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhıyye Kamusu*, Bilmen Yay., I-VIII, İstanbul, t.y., IV, s. 75.
- Buhari, Zekat, 45, 46.
- Çeker, Orhan, *Havâic-i asliyye*, DİA., İstanbul, 1997, XVI, 504.
- Dâmad, Abdullah b.Şeyh Muhammed b.Süleyman (h.ö.1078), *Mecmau'- enhûr fi Şerhi Mülteka'l -ebhûr*, Matbaa-i Amire, h.1317, I, 193.
- Damagani, Hüseyin b. Muhammed (h.v. 478/ m.v.1085): *Kâmusu'l- Kuran ev Eşbâh ve'n- Nezâir fi Kuran'î'l- Kerim*, Beyrut, 1983.
- Demir, Halis, *Devlet Gücünün Sınırlandırılması*, İstanbul, 2004, s. 77.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Örf", DİA, İstanbul, 2007, c. XXXIV, 89.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, I-V, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997, Harac,10.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm (h. v. 224), *Kitâbu'l- emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Recep, Dâru'l-hedyi'n-nebevî, Mısır, 2007., s. 526.
- Erkal, Mehmet, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Havâic-i asliyye mad., İstanbul, 1997, II, 192.
- Fetevâyı Hindıyye, Beyrut, 2000, I, 190.
- Gönenç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İstanbul, 1982, s. 82.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul,1993, II, 967.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtâr Şerhü Tenviri'l- ebsâr*, Dâru'l-âlemi'l-kütüb, Riyad, 2003, II, 262.
- İbnü'l Esir, Ali b. Muhammed b. Abdulkerim (h.ö. 630), *el- Kâmil fi't tarih*, II, 504-505.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid (h.v. 861-1457), *Şerhü Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-kütübü'l ilmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 160-162.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Ahmed b. Mükerrrem (h.v. 711), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Mearif, Kahire, t.y., a-r-f mad.
- İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim (h.v. 970), *Bahru'r -râik*, Beyrut, 1993, II, 222.
- El-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb (h.v. 502), *el-Müfredât fi Garîbî'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, y.y., t.y, a-r-f mad.
- Kahraman, Abdullah, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, Sivas, 2002, s. 8.
- Karadavi, Yusuf, *Fıkhü'z zekat*, (terc: İbrahim sarmış), Kayıhan yay., İstanbul, 1984, I, 160.

- Komisyon, (Ali Özek, Hayrettin Karaman, M. Akif Aydın, Mehmet Erkal): *İbadet Ve Müessesese Olarak Zekât*, İstanbul, 1984, s. 45- 46, 104.
- Komisyon, (Mehmet Erkal vd.): Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *İlmihal*, Ankara, 2004, c. I, 433.
- Kudûri, Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer (h.ö. 428), *Muhtasarı Kudûri fi fikh'ül-hanefi*, Daru'l-kutübü'l- ilmiye, Beyrut, 1997.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl (h.v. 593): *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, 16, 30, 31, 38, 39, 43, 118, 248.
- Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevrud (h.v. 683), *el-İhtiyâr li Talili'l -muhtâr*, Beyrut, t.y., I, 132.
- Müslim, Bin El-Haccac (h.v. 216/8319), *Es-Sahih-u Müslim*, Beyrut, 1375.
- Tâberi, Muhammed b. Cerir (h.v. 310), *Târihu'l- ümem ve'l -mülûk*, Beyrut, trs., III, 616.
- Serahsi, Muhammet b. Ebu Sehl (h.v. 483), *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989, II, 197-198.
- Yavuz, Y. Vehbi, *İslam'da Zekat Müessesesi*, İstanbul, 1975, s. 45.
- _____, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Zekat mad. IV, 272- 273.*
- Yeniçeri, Celal, "Müzakere Metni", *Zekat Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri*, Mudanya, 2004, s. 99-100;

